

BANKARSTVO I JAVNE FINACIJE U HRVATSKOJ I SLAVONIJI DO PRVOG SVJETSKOG RATA, POSEBNO U VARAŽDINSKOJ ŽUPANIJI.*¹

LES AFFAIRES DE BANQUE ET LES FINANCES PUBLIQUES DANS LA CROATIE ET LA SLAVONIE JUSQUE A LA PREMIERE GUERRE MONDIALE, EN PARTICULIER DANS L'ARRONDISSEMENT DE VARAZDIN

Dr. Milivoj Redep

Fakultet organizacije i informatike, Varaždin

U radu se istražuje uloga kreditnog kapitala u vrijeme transformacije feudalnih u kapitalističke proizvodne odnose, a koja se odigravala na prijelazu 19. u 20. stoljeće. Ono što je karakteriziralo ove procese u Hrvatskoj i Slavoniji u svoj punoći izražavalo se i u Varaždinskoj županiji, a to je značilo stalan nedostatak novčanih sredstava, slaba financijska moć hrvatsko-slavonskih banaka te njihova nemogućnost da financiraju značajnije gospodarske aktivnosti. Hipotekarni krediti javljali su se u većem broju, ali malih iznosa, i nisu na ovom području mogli imati ulogu pokretača bilo kakve značajnije gospodarske aktivnosti. Varaždinska županija je u svim tim procesima dijelila sudbinu Hrvatske i Slavonije bez nekih značajnijih odstupanja.

Dans cette oeuvre on recherche la rôle et l'importance du crédit capital pendant la transformation de relations productives de Moyen Age aux relations productives de capitalisme. Ce proces se déroulait a la transition du XIXe siècle au XXe siècle. La chose qui a caracterise ces proces dans la Croatie et la Slavonie, se manifestait en tout dans l'arrondissement de Varazdin. Le resultat était le manque permanent des moyens monetaires, la faible puissance financiere des banques dans la Croatie et la Slavonie. C' était aussi leur impossibilité de financer les activités économiques tres importantes pour cette periode. Les crédits hypothécaires se manifestaient en plus grand nombre, mais avec les petites sommes. Dans cette region il n'était pas possible qu'ils eussent la rôle de promoteur pour aucune activité économique de tres grande importance. L'arrondissement de Varazdin partageait la destinee de la Croatie et de la Slavonie dans tous ces proces sans quelques differences plus importantes.

Ključne riječi: Varaždinska županija, kreditne institucije, banke, štedionice, vjeresijske zadruge, krediti, hipoteke.

Les mots clés: L'arrondissement de Varazdin, les institutions creditrices, les banques, les caisses, les cooperatives creditrices, les credits, les hypothques

1 Rad je izrađen u okviru projekta 5-02-023 "Gospodarstvo Varaždinske županije na prijelazu 19. u 20. stoljeće" koji je prihvaćen i financiran od Ministarstva znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske

Nastojanje i oblikovanje kapitalističkih proizvodnih odnosa odvijalo se u Evropi tokom više stoljeća. Dok je u razvijenim zemljama proces formiranja kapitalizma završen, u manje razvijenim zemljama Evrope, a među takve možemo ubrojiti i Hrvatsku i Slavoniju, taj se proces nalazi tek u početnom obliku. 19. stoljeće je vrijeme kad na ovom području kapitalizam tek nastaje, osobito nakon promjena izvedenih 1848. godine koje su omogućile uklanjanje smetnji feudalnog sistema i stvaranje novog društveno-ekonomskog sistema.

Iako su Hrvatska i Slavonija bile izrazito agrarne, zemlje za proces transformacije su presudni upravno procesi u izvanagrarnim djelatnostima, osobito u bankarstvu, prometu te izvanagrarnoj proizvodnji - obrtu i industriji. U ovom radu želimo se zadržati na ulozi kreditnog kapitala u stvaranju građansko-kapitalističkog društva u Hrvatskoj i Slavoniji s posebnim osvrtom na Varaždinsku županiju.

Kreditni (bankarski) kapital imao je uvijek značajnu ulogu u transformaciji proizvodnih odnosa. Ako želimo istražiti djelovanje ovog oblika kapitala u stvaranju kapitalističkih proizvodnih odnosa u Hrvatskoj i Slavoniji, moramo govoriti o dva osnovna pitanja:

1. o posljedicama prihvatanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, osobito njenog dijela od §11. - §30., tzv. "financijske nagodbe".

2. o razvoju kreditnih institucija, kreditnog potencijala i o oblicima njegovog djelovanja.

U Hrvatsko-ugarskoj nagodbi uz niz državno-pravnih pitanja za ovaj rad osobito je značajan dio koji se odnosi na financijska pitanja, a određen je § 11. - § 30. Prema tim paragrafima određeno je da će Hrvatska plaćati za pokriće zajedničkih troškova ugarsko-hrvatske državne zajednice, kao i da će snositi zajedničke troškove čitave Monarhije na temelju porezne snage. U § 12. određena je kvota u iznosu od 6,44% od sveukupnih izdataka za prije navedene zajedničke poslove. Potrebe unutrašnje uprave određene su tangentom od 45% svih izravnih i neizravnih poreza Hrvatske i Slavonije, dok 55% otpada na podmirenje zajedničkih ugarsko-hrvatskih potreba (§16 i §17). A za prvo vrijeme - 10 godina tangenta se neće izračunavati, već je utvrđena u paušalnom iznosu od 2,200.000 forinti (§15). Ta "financijska nagodba" kao dio Hrvatsko-ugarske nagodbe doživjela je nadopunu i izmjenu (1873.), dok su u razmacima od 10-ak godina sklapane nove financijske nagodbe - druga 1877., treća 1880., četvrta 1888., koja je produljena do 1903. i posljednja - peta 1906. Iako je tokom sklapanja novih financijskih nagodbi dolazilo do nekih promjena, ipak one nisu značajne u toj mjeri da bi se bitnije promijenio položaj Hrvatske u odnosu na Mađarsku.

U pedesetgodišnjem trajanju Nagodbe, a time i njezinog financijskog dijela, neprekidno su se dešavali sukobi Hrvata i Mađara oko financijske samostalnosti Hrvatske i Slavonije jer su u čitavom tom vremenu Hrvatska i Slavonija bile u podređenom položaju i sistematski osiromašivane, a što je u velikoj mjeri i doprinijelo raskidu veze s Mađarskom 1918. godine.

Nedostatak novčanih i kreditnih sredstava naročito je došao do izražaja u drugoj polovici 19. stoljeća, tj. nakon ukidanja feudalizma.¹

Zapravo do 1868. godine, tj. do sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe na teritoriju Hrvatske i Slavonije radila je samo jedna kreditna institucija - Prva hrvatska štedionica, koja je počela s radom 14. prosinca 1846. godine.

Skromni kapital od 42.000 forinti nije dozvoljavao da se razvije poslovanje te institucije.² Za prve godine poslovanja, tj. od 1847-1851. godine, karakteristično je značajno učešće hipotekarskih zajmova u plasmanu sredstava. Tako su npr. 1847. godine zajmovi na nekretnine iznosili 27.410,40 forinti, što je činilo 35,3% štednih uloga, odnosno uzimajući u obzir i dioničku glavicu od 40.000 forinti, 23,3%. Od 1851. godine do 1878. godine znatno je smanjenje plasmana u hipotekarne dugoročne zajmove. Postotak plasmana je uglavnom oko 20%, tek izuzetno prelazi 30%, kao npr. u razdoblju od 1868.-1871. godine.

U razdoblju od 1878.-1914. godine zapaža se stalan rast štednih uloga koji su 1914. godine iznosili čak 93,695.998,36 kruna, kao i dugoročnih hipotekarnih zajmova, a ti su 1914. godine dosegli iznos od 57,973.298,02 kruna. I u toku prvog svjetskog rata Prva

1 U vrijeme neposredno nakon ukidanja kmetstva u Hrvatskoj i Slavoniji djeluje samo jedna novčarska institucija, i to s malim sredstvima. Prema podacima iz 1865. godine od ukupnih novčanih sredstava austrijske Monarhije na Hrvatsku i Slavoniju otpadalo je 0,53% ukupnih sredstava u štedionicama, odnosno 0,128% ukupnog kapitala u bankama i štedionicama. Po tom pokazatelju, od svih dijelova austrijske Monarhije, nepovoljniji položaj imale su samo Dalmacija i Bukovina. Stanovništvo Hrvatske i Slavonije (banske) činilo je 2,77% ukupnog broja stanovnika Austrije, a uključujući i Vojnu krajinu 4,98% ukupnog stanovništva. Novčana sredstva banaka i štedionica računajući po stanovniku iznosila su za Bansku Hrvatsku i Slavoniju 0,68 forinti, a uključujući i Vojnu krajinu 0,38 forinti po stanovniku. I po tim pokazateljima Hrvatska i Slavonija su na kraju rangliste dijelova austrijskog carstva samo ispred Dalmacije i Bukovine, a daleko iza razvijenih austrijskih pokrajina - Štajerska 11,57, Donja Austrija 26,56, Gornja Austrija 10,78 forinti po stanovniku i sl. Podaci prema: Timet, T.: "Razvitak štedionica u jugoslavenskim zemljama bivše austrijske carevine", "Putovi revolucije" 1-2, Zagreb, 1963., str. 309.-313.

2 "Prva hrvatska štedionica počela je skromno, a narod ju je primio s nekim nepovjerenjem, što nije ni čudo jer je bila prvi hrvatski novčani zavod, a počela je raditi u narodu koji je u ondašnjim oskudnim prilikama mogao samo malo uštedjeti, a i to malo volio je čuvati kod kuće, smatrajući takvu vrst štednje najsigurnijom. Prva hrvatska štedionica uzela je na sebe pionirsku zadaću da odgoji narod da čuva svoje uštedevine, ali ne kod kuće, već kod novčarskog zavoda koji je jedva počeo raditi, a svoju solidnost morao je dokazati tek u budućnosti". Timet, T.: "Razvitak hipotekarnih i komunalnih zajmova klauzuliranih za izdane hipotekarne založnice i komunalne zadužnice kod novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji", članak objavljen u "Prilozima za ekonomsku povijest Hrvatske", Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1967., str. 196.

hrvatska štedionica bavila se novčarskim poslovima - npr. upisom ratnog zajma kojeg je ukupno bilo upisano preko 100 milijuna kruna, a kao novčarski zavod pod istim imenom nastavila je poslovanje i u novoosnovanoj državi Kraljevini SHS.

U vremenu od 1860. godine do sklapanja Nagodbe javlja se u Ugarskoj osnivanje većeg broja novčarskih zavoda. Uz učešće austrijskog i stranog kapitala stvoreno je 5 velikih banaka, dok je domaći kapital stvorio mrežu od preko 300 banaka. Tada je stvorena i najznačajnija među ugarskim bankama - Ugarska opća kreditna banka.

Trgovački kapital Hrvatske i Slavonije dao je značajan doprinos osnivanju novčarskih zavoda. Uviđajući da su kreditne institucije neophodne za unapređenje narodnog gospodarstva, trgovački kapital preko trgovačko-obrtničkih komora u Zagrebu i Osijeku počinje preuzimati akcije za osnivanje domaćih kreditnih institucija, tako da je 1868. godine osnovana Hrvatska eskomptna banka te 1872. godine Hrvatska komercijalna banka, obje u Zagrebu.

Tipičan slučaj da se novčarsko-kreditnim institucijama potisne hrvatska privreda bilo je osnivanje Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke 1892. godine. U literaturi ova se institucija naziva aristokratskom "... jer su u njenoj upravi bili u većini pripadnici hrvatske aristokracije, a s njima kao stvarni upravljači i predstavnici mađarske buržoazije. Visoko hrvatsko plemstvo davalo je samo imena, ali bez većeg utjecaja na upravu".¹ Ta novčarska institucija - u cilju potiskivanja domaćih kreditnih zavoda - osnovala je Hrvatsko-slavonsku zemaljsku centralnu štedionicu na dionice 1905. godine. Ova institucija nije ostvarila ideju svojih osnivača da uništi domaće institucije, posebno Prvu hrvatsku štedionicu jer je npr. u razdoblju od 1908-1910. godine povećala štedne uloge od 3,590.007 na 4,015.216 ili za 425.209 kruna, dok je u isto vrijeme porast kod Prve hrvatske štedionice bio od 54,911.011 na 68,612.014 kruna, ili za 13,701.003 krune.

Možemo spomenuti da su na teritoriju Hrvatske i Slavonije imale svoje filijale i banke iz Austrije i Mađarske. Tako npr. 1854. godine u Zagrebu je osnovana filijala Austrijske narodne banke s kapitalom od 500.000 forinti, a 1856. godine ista banka osnovala je filijalu u Rijeci s istim iznosom kapitala.

Uz prije spomenute banke, kao i Riječku banku te Slavonsku komercijalnu i eskomptnu banku, postojao je i čitav niz štedionica i tzv. "pripomoćnih" društava. Te štedionice i društva ublažavala su na nekin način nedostatak kreditnih institucija, to više što su osnivane i po manjim mjestim, gotovo selima. Kako je u Hrvatskoj i Slavoniji rastao broj kreditnih ustanova, prikazujemo u slijedećoj tabeli:

1 Timet, T.: Isto, str.160.

Tabela 1. Kreditne institucije u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju od 1847. do 1913.

Godina	Banke	Štedionice	Vjeresijske zadruge	Ukupno
1847-1865.	-	2	-	2
1866-1870.	2	8	4	14
1871-1875.	6	32	23	61
1880.	5	33	18	56
1885.	6	39	49	94
1890.	7	41	46	94
1895.	12	50	61	123
1900.	19	75	148	242
1905.	33	97	642	8772
1910.	52	137	744	933
1913.	61	146	832	1039

Izvor: Osim 1913. godine, Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I.1905. Zagreb, 1913. str.551. Za 1913. god., Signjar R.: "Statistički atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1875.-1915". Publikacije Kraljevskog statističkog ureda u Zagrebu, LXVII., Zagreb, 1915, tabela XCVII.

Iz prethodne tabele jasno je vidljivo da je naročito intenzivno porastao broj vjeresijskih zadruga, i to u razdoblju od 1900.- 1913. godine. Te vjeresijske zadruge osnivane su kao hrvatske seljačke zadruge s Hrvatskom poljodjelskom bankom, srpske zemljoradničke zadruge sa Srpskom bankom i zadruge vezane za Zemaljsku središnjicu vjeresijskih udruga u Budimpešti. Preko njih se zapravo okupljaju "... financijska sredstva pokrajinske trgovačke i seoske buržoazije".¹ Takva koncentracija kapitala bila je interesantna zbog slabe prodornosti i djelotvornosti domaće krupne trgovačke i industrijske buržoazije. Tek spajanjem relativno velikih kapitala, prikupljenih kroz razgranatu mrežu vjeresijskih zavoda, s kapitalom trgovačkim i poduzetničkim dolazi do stvaranja kapitala sposobnog za veće pothvate.² U posljednjem periodu promatranog razdoblja, kad je već

1 Karaman, I.: "Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću", Školska knjiga, Zagreb, 1972, str.204.

2 "Tek u toj simbiozi postigao je domaći kapital potrebnu snagu za veće investicije i preuzeo ulogu aktivnog nosioca pozitivnih težnji u razvitku kapitalističke privrede". Karaman, I.: Isto, str. 204.

uspostavljena mreža novčarskih institucija, raspoloživa sredstva u tim institucijama kretala su se kako to prikazuje tabela 2.

Tabela 2. Novčana sredstva u kreditnim institucijama (u 000 kruna)

GODINA	KREDITNE INSTITUCIJE							
	BANKE		ŠTEDIONICE		VJERESIJSKE ZADRUGE		UKUPNO	
	Aktiva	Vlastita glavnica	Aktiva	Vlastita glavnica	Aktiva	Vlastita glavnica	Aktiva	Vlastita glavnica
1880.	11422	2415	38838	3132	4000	1706	54260	7253
1885.	14760	2642	50422	4392	7010	3394	72192	10428
1890.	17138	3004	59930	5442	8125	4150	85193	12596
1895.	54454	11300	83221	6886	13974	6531	151649	24717
1900.	104326	18493	107898	13489	21429	10519	233653	42501
1905.	202608	26445	196401	20864	57943	16510	456952	63819
1910.	314526	47695	303066	45931	64521	19465	682113	113091

Izvor:

1. Za razdoblje od 1880.-1905. Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije, I. 1905., Zagreb, 1913. Publikacija Kraljevskog statističkog ureda LIX., str. 555.-558.
2. Za 1910. Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, II. 1906.-1910., Zagreb 1917. Publikacija Kraljevskog statističkog ureda LXXII. str.433.

Iz tabele 2. vidljiv je porast mase kapitala plasiranog u hrvatsko-slavonskim kreditnim institucijama. 1910. godine taj kapital iznosio je oko 682 milijuna kruna, no istovremeno je u Mađarskoj u kreditnim institucijama plasirano oko 4,5 milijarde kruna, tako je ukupni kreditni potencijal Hrvatske i Slavonije predstavljao tek 15,2% kapitala ugarskih banaka, uz napomenu da je gotovo polovica kreditnog potencijala Ugarske u rukama 23 od 1.011 kreditnih institucija. Time je u Ugarskoj izvršen proces koncentracije kreditnog potencijala, koji u Hrvatskoj nije proveden jer se osjećala prevelika disperzija i onako skromnih sredstava na velik broj kreditnih zavoda. Svakako da uslijed toga kreditni kapital Hrvatske i Slavonije nije mogao odigrati onu ulogu u procesu koncentracije proizvodnje i stvaranju krupnih industrijskih poduzeća koju je imao u Austriji i Ugarskoj. Nedostatak i slabost kredita i kreditnog sistema i njegova nesposobnost, koja iz tog proizlazi, da odigra onu ulogu u transformaciji proizvodnih odnosa koji je takav kapital odigrao u razvijenim zemljama Zapadne Evrope, u znatnoj su mjeri pridonijeli da je gospodarstvo Hrvatske i Slavonije imalo sva obilježja zaostalosti.

Procesi koji su bili tipični za Hrvatsku i Slavoniju imali su svoj odraz i u Varaždinskoj županiji. Tako je i ondje do značajnijeg širenja novčarskih zavoda došlo koncem 19., odnosno u prvom desetljeću 20. stoljeća. Promjene u broju vjeresijskih institucija vidljive su iz tabele 3. Na osnovi tih brojeva proizlazi da je prva banka na ovom području osnovana 1906. godine Banka i štedionica d.d. Ludbreg. Do tog vremena djelovale su štedioce i vjeresijske zadruge. Prva štedioca ove županije osnovana je 1868. Varaždinska štedionica d.d. Varaždin. 1873. godine osnovana je u Varaždinska županijska štedionica dioničko društvo Varaždin. Kao i u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji u narednom razdoblju javila se stagnacija u razvoju novčarskih zavoda da bi u zadnjem desetljeću 19. stoljeća došlo do intenzivnijeg osnivanja novčarskih zavoda, tako da je 1896.godine bilo 8 a 1910. 12 štedionica. Do 1900. godine bile su svega 3 vjeresijske zadruge, da bi u slijedećih 10 godina njihov broj porastao na 63. Vjeresijske zadruge bile su osnivane pretežno s ciljem da se preko njih plasiraju sredstva malim poljoprivrednim gospodarstvima kakva su bila dominirajuća u Hrvatskoj i Slavoniji, a osobito u Varaždinskoj županiji.¹

Tabela 3. Broj vjeresijskih institucija u Varaždinskoj županiji

Godina	Banke	Štedionice	Vjeresijske zadruge	Ukupno
1896.	-	8	3	11
1897.	-	8	3	11
1898.	-	8	3	11
1899.	-	8	3	11
1900.	-	8	3	11
1901.	-	7	25	32
1902.	-	7	41	48
1903.	-	7	50	57
1904.	-	7	59	66
1905.	-	7	63	70
1906.	1	8	64	73
1907.	1	11	63	75
1908.	2	11	63	76
1909.	2	11	62	75
1910.	2	12	63	77

Izvor: Statistički godišnjak I. str. 551-2., Statistički godišnjak II. 427-8.

1 Na osnovi popisa gospodarstva iz 1895. godine u Varaždinskoj županiji je na gospodarstva do 20 jutara otpadalo 96,86% ukupnog broja gospodarstva a zahvaćala su 62,20% ukupnih površina.

Takva namjena jasno je vidljiva iz strukture članstva vjeresijskih zadruga. 1905. godine 61 vjeresijska zadruga u Varaždinskoj regiji te 2 u gradu Varaždinu imale su 19245 članova od čega je 17669 poljoprivrednika, obrtom se bavilo 856 člana, a trgovinom i vjeresijskim poslovima 122 člana. Otprilike slična situacija bila je i 1910. godine. Od 19051 člana na poljoprivrednike je otpadalo 17587, obrt 781, a trgovinu i vjeresijstvo 120 člana. Iz ovih brojka proizlazi da je 92% članstva vjeresijskih zadruga pripadalo poljoprivrednoj proizvodnji, i usmjeravalo plasman kredita u mala seoska gospodarstva, radi čega su uostalom i osnivane.

U tabeli 4 prikazana su novčana sredstva kreditnih institucija u Varaždinskoj županiji u razdoblju od 1885.-1910. godine.

Tabela 4. Novčana sredstva kreditnih institucija u Varaždinskoj županiji 1885.-1910. (u 000 kruna)

Godina	Banka		Štedionica		Vjeresijska zadruga		Ukupno	
	Aktiva	Vlastita glavnica	Aktiva	Vlastita glavnica	Aktiva	Vlastita glavnica	Aktiva	Vlastita glavnica
1885.	-	-	2894	301	22	13	2916	314
1890.	-	-	3951	431	116	57	4067	488
1895.	-	-	7071	764	275	109	7346	853
1900.	-	-	8918	1132	520	173	9438	1305
1905.	-	-	14416	1549	4732	750	19148	2299
1910.	1170	252	22146	3133	5235	980	28551	4365

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije I/563-4, II/434.

Iz tabele 4. proizlazi nekoliko konstatacija:

- 1) Iako od 1900. godine vrlo brzo raste broj vjeresijskih zadruga prema raspoloživim, novčanim sredstvima, najvažnije institucije bile su štedionice koje su 90-tih godina 19. stoljeća imale preko 90%, a u 20. stoljeću preko 70% ukupne imovine novčanih institucija Varaždinske županije te u istom postotku imale i vlastita sredstva u strukturi vlastitih sredstava novčarskih institucija Varaždinske županije.
- 2) Vjeresijske zadruge bile su značajne brojem, ali ne i financijskom snagom, što je vidljivo u činjenici da su 1910. godine 63 vjeresijske zadruge raspolagale ukupnom imovinom od 5235.000 kruna, odnosno prosječno 83.000 kruna po jednoj vjeresijskoj zadruzi, odnosno vlastitom glavnicom od 15.000 kruna po jednoj zadruzi, dok je istovremeno svaka od 12 štedionica raspolagala s 1,845.000 kruna

ukupne imovine, odnosno 261.000 kruna vlastite glavnice. To je posljedica svrhe osnivanja vjeresijskih zadruga, o čemu je već bilo riječi u prethodnom tekstu.

- 3) Učešće vlastite glavnice u ukupnoj imovini bilo je u novčarskim institucijama Varaždinske županije nešto niže (11 - 15% ukupne imovine) nego što je to slučaj za cijelu Hrvatsku i Slavoniju (14-18%), ali to nije razlika koja bi bitno utjecala na položaj kreditnih institucija u Varaždinskoj županiji u odnosu na kreditne institucije u ostalim dijelovima Hrvatske i Slavonije.

Osnovane sa svrhom da prikupljaju slobodna novčana sredstva te ih plasiraju u vidu kredita, kreditne institucije su i nehotice doprinijele stalnom pogoršanju položaja značajnog dijela stanovništva Varaždinske županije, kao i u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji.

Poznato je da se druga polovica 19. stoljeća može smatrati prijelazom iz feudalnih u kapitalističke proizvodne odnose.¹, a u kojem razdoblju se javila i agrarna kriza sa svojim razornim djelovanjem, stalan je rast opterećenosti seoskih posjeda kao rezultat bržeg rasta uknjižavanja novih od brisanja starih tereta. Tako je prosječna godišnja razlika upisanih i brisanih tereta za razdoblje 1901.- 1905. iznosila u Hrvatskoj i Slavoniji 13.055.000 kruna, a u razdoblju 1906.-1910. godine 25,365.000 kruna.

U Varaždinskoj županiji je u vremenu od 1901.-1905. prosječno rasla razlika broja opterećenja i brisanja tereta za 1112 godišnje s prosječnim godišnjim iznosom 741.139 kruna, a u razdoblju 1906.-1910, za 1960 godišnje s prosječnim iznosom od 1,781.725 kruna. Najznačajniju ulogu u tome imao je stalan rast hipotekarnih kredita.² Broj hipotekarskih zajmova iznosio je u razdoblju 1901.-1905. 2758 prosječeno godišnje, dok je u 1910. godini

- 1 "Iako su feudalni odnosi u Hrvatskoj ukinuti 1848. godine, zadržali su se neki ostaci feudalizma sve do potkraj XIX. stoljeća. Zbog toga i razdoblje od 1848. do 1883. možemo nazvati prijelaznim od feudalnih prema kapitalističkim odnosima. Značajke su mu postepeno nestajanje feudalno proizvodno - posjedovnih odnosa i polagano nastajanje građanskih. U tom razdoblju nestajanja i prilagođavanja starih formi i veoma usporenog nastajanja i jačanja novih, u svojevrsnu gospodarsko-političkom međuvlašću u kojem žive usporedno ostaci starog i zamci novog, dolazilo je često do kompromisa, sukoba i kriza. To su krize dviju struktura, od kojih feudalna pravno ne postoji, ali u stvarnosti živi, a građanska je pravno inaugurirana, ali tek počinje živjeti. To prelamanje i sukobljavanje dviju društveno- gospodarskih formacija, u vremenu koje jednako pripada i onoj koja nestaje i onoj koja nastaje, nazivamo obično "strukturnom krizom". Pavličević, D.: "Kućne zadruge u Vojnoj krajini", Naše teme, 11, Zagreb, 1982. str.28.
- 2 Hipotekarni kredit sam po sebi ne znači istovremeno i negativno stanje za gospodarstvo jer ako se taj kredit uloži u gospodarske aktivnosti kojima se ostvaruje dobit, odnosno ako se on investira u aktivnosti kojima se jača gospodarska osnova, tada je njegov značaj nesumnjivo pozitivan. No ako zaduženje posjeda odnosno u manjoj mjeri kuća javlja se kao posljedica lošeg gospodarenja, tada ono sigurno vodi gospodarstva, prvenstveno seoska, u sve težu situaciju, a što je bio čest slučaj kod manjih gospodarstva,⁹ odnosno poduzeća.

dostigao broj od 4455 zajmova. Masa sredstava plasiranih u hipotekarnim kreditima rasla je u apsolutnom iznosu pa je tako u razdoblju 1901.-1905 iznosila prosječno 1,851.000 kruna godišnje, dok je 1910. godine narasla na 3.699.000 kruna. No stavljajući je u odnos s brojem izdanih zajmova, proizlazi da je prosječni iznos hipotekarnog zajma iznosio u razdoblju 1901.- 1905., 671 krunu, a 1910. godine 830 kruna¹, a to je bilo tek nešto više od cijene pola jutra zemlje, što znači da taj kredit nije mogao imati ulogu pokretača ni poljoprivredne² a ni bilo koje druge aktivnosti.

Koliki su bili iznosi kredita, vidljivo je i iz slijedećih podataka:

- 1905. godine odobrena su 2892 hipotekarna kredita, i to 2556 na posjede u ukupnom iznosu od 1478.000 kruna, a 336 na kuće u ukupnom iznosu od 495.000 kruna, ili je 1 prosječni hipotekarni kredit na zemlju iznosio 578 kruna a na kuću 1473 kruna.
- 1910. godine odobreno je 4455 hipotekarnih kredita, od čega 4092 u ukupnom iznosu od 3,103.000 kruna na zemljišni posjed, a 363 u ukupnom iznosu od 596.000 kruna na kuću što je činilo prosječni hipotekarni kredit na posjed u iznosu od 758 kruna, a na kuću u iznosu od 1641 krunu.

Iz broja hipotekarsnih zajmova po veličini iznosa za 1905. i 1910. godinu vidljivo je slijedeće:

IZNOS (u krunama)	BROJ KREDITA	
	1905.	1910.
do 100	165	194
101-200	852	1123
201-1000	1442	2358
1001-2000	259	443
2001-4000	90	220
40012-10000	49	93
10001-20000	23	15
20001-40000	8	6
više od 40000	4	3

- 1 "U većini slučajeva su malog iznosa (misli se na hipotekarne kredite-opaska M.R.) što znači da ih ne koriste veća gospodarstva, da ne služe unapređenju gazdinstva, već ih podižu maloposjednici iz nevolje, na putu ka proletarizaciji". Radenić, A.; "Položaj i borba seljaštva u Sremu od kraja XIX.veka do 1914. SANU, Posebna izdanja CCCV, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 27, Beograd 1958. str. 76.
- 2 Naglašavamo poljoprivrednu proizvodnju jer su zajmovi na posjed trebali biti prvenstveno ulagani u razvoj poljoprivredne proizvodnje tim više što je Varaždinska županija bila izrazito poljoprivredno područje.

Iz iznesenih podataka za 1905. i 1910. godinu (a gotovo ista situacija je i u ostalim godinama) jasno je vidljiva dominacija malih iznosa hipotekarnih kredita. Veći iznosi zajma javljaju se vrlo rijetko.¹

Iz toga se može zaključiti da je hipotekarni kredit prvenstveno značio zaduživanje seljačkih gospodarstva², i taj dug nije doveo do napretka poljoprivredne proizvodnje, već je njegova posljedica bila loša situacija i stalno povećanje zaduženosti u koju su zapadala seoska gospodarstva.³ Uz hipotekarne zajmove novčarski zavodi intenzivno su se bavili

- 1 Mali posjedi i sitna vanpoljoprivredna djelatnost, a takva je bila dominirajuća u Hrvatskoj i Slavoniji, nisu istini za volju ni mogli koristiti veće iznose hipotekarnih kredita. U prethodnom tekstu spomenuli smo da banke u Hrvatskoj i Slavoniji (ovdje ubrajamo i Prvu hrvatsku štedionicu, iako ona po austrijskoj klasifikaciji nije smatrana za banku) nisu raspolagale sredstvima koja bi im omogućavala izvođenje financijskih transakcija u opsegu koje je tražilo gospodarstvo Hrvatske i Slavonije. Banke iz drugih dijelova Monarhije nisu pokrivala neki značajniji interes za plasiranje kapitala na ovo područje. Austro-Ugarska banka je na pr. dodijelila 1878. godine (kad je otvorena filijala u Zagrebu) 34 hipotekarna kredita na zemljišni posjed u ukupnom iznosu od 2,957.711,03 forinte ili u prosjeku 87.000 forinti, što znači da se radilo o zajmova za veleposjednike (svota od 100.000 forinti smatrala se bogatstvom) koji su uglavnom po nekim svojim ličnim vezama uspjeli doći do tih sredstava, dok za mala i srednja gospodarstva ta banka nije pokazivala interes. Podaci prema: Timet, T.: Isto str. 144.
- 2 "Najveća i obćenita mana žiteljstva županije varaždinske jest prekomjerno, većinom lakoumno, hipotekarno zaduživanje!!! Razni novčarski zavodi kao štedione, vjeresijske zadruge, poljodjelske banke i udruge Reiffeisenova sustava su žiteljstvom u obćenitom smislu uzeto, doista korisne, jer žiteljstvo može u tim novčanim zavodima uz nepretjerane kamate u nuždnim slučajevima, kako se i najozbiljnijem gospodaru može dogoditi, novce pozajmiti, da si zasadi vinograd, meliolira tlo, da si u kući nuždni predmet kupi i slično, pak s djelovanjem tih novčanih zavoda žiteljstvo od lihvarskih pandi zaštićuje, ali kad lako pristupne mnoge novčane zavode žiteljstvo zlorabi, praveć lakoumno dugove, a pozajmljeni novac koristonosno ne upotrebi, lakoumno potepe, tad su novčani zavodi zaduživanju jako sklonom žiteljstvu na očitu štetu." Izvješće upravnog odbora županije varaždinske za godinu 1903, Varaždin 1904. str.171. "Seljačko pučanstvo zadužuje se još sveudilj lahkoumno i hipotekarno i mjembeno. Nije šteta da se zajmovi sklapaju lih u gospodarske svrhe, jer dobar seljački gospodar, ako sav pozajmljeni novac uloži u gospodarstvo, znati će uz svoju prirodenu štednju, te jer njemu samome ne treba baš mnogo dvostruku korist iz toga zajma izvaditi. No štetno je, kada se pozajmljeni novac lahkoumno potepe, jer seljak koji je pozajmljeni novac uložio u svoje gospodarstvo zajam lahko pravodobno vraća, dok onaj koji zajam potepe teško ga povraća, a ako ga povratiti mora, to stvara nove dugove i to skoro uvijek uz teže uvjete". I ŽV - 1906. str.195.
- 3 "Zaduženost zemljišnog posjeda je još i danas samo malim dijelom izazvana potrebom za proširenjem gazdinstva, ona je daleko većim dijelom proizvod nevolje i promjena u posjedima prodaje i nasljeđivanja. Kao takva ona ne unapređuje ekonomski razvitak poljoprivrede, već ga štovište ometa, jer je lišava sredstava za napredak. Ukoliko seljačka zaduženost nije revolucionarna, već štovište konzervativna, ona nije sredstvo uzdizanja seljačkog načina proizvodnje ka višem načinu proizvodnje, već sredstvo koje seljački način proizvodnje održava

prikupljanjem štednih uloga, pa su tako novčarski zavodi Varaždinske županije 1885. imali 2046.000 kruna štednih uloga, što je značajna suma za ove relativno male zavode jer je iste godine njihova cjelokupna imovina iznosila 2,916.000 kruna. Štedni ulozi pokazivali su tendenciju relativno brzog rasta pa su tako za 25 godina, tj. od 1885. godine do 1910., porasli s 2,046.000 kruna na 14,580.000 kruna ili za nešto više od 7 puta. Taj rast je bio otprilike kao i u ostalim dijelovima Hrvatske i Slavonije, što je vidljivo iz činjenice da je visina štednih uloga u Varaždinskoj županiji iznosila od 6,3-7,1% ukupnih štednih uloga Hrvatske i Slavonije, odnosno da se nije povećavala brže nego u Hrvatskoj i Slavoniji kao cjelini.

Želimo li ocijeniti djelovanje kreditnih institucija u Varaždinskoj županiji na prijelazu 19. u 20. stoljeće, možemo reći da su one imale značajnu ulogu u formiranju građansko-kapitalističkog društva. Činjenica je da one na ovom području nisu raspolagale velikim iznosima kapitala pa zbog toga i nisu mogle ulaziti u veće i značajnije gospodarske aktivnosti, ali su i tako skromnim sredstvima pokretale čitav niz djelatnosti u procesu stvaranja novog gospodarskog sustava. Sigurno da su kreditne institucije, u razvijenim dijelovima Monarhije (Austrija, Češka) odigrale daleko značajniju ulogu nego što je to bio slučaj u Hrvatskoj i Slavoniji, pa jasno i u Varaždinskoj županiji. S druge strane pojava nekih negativnosti - stalan rast zaduženja nije posljedica djelovanja banaka već problema sadržanih u gospodarstvu, a plasman kredita je samo doprinio bržem raščišćavanju zaostataka prošlog sustava i stvaranja osnova za sustavni razvoj novog, što se, jasno, u naznačenim dijelovima Monarhije odigravalo daleko brže i bezbolnije nego u Hrvatskoj i Slavoniji gdje su se procesi transformacije starog u novo javili sa svim problemima i posljedicama.

LITERATURA:

1. ..., *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb 1980.
2. **Grupa autora:** *Prilozi za povijest varaždinskog bankarstva*, Varaždinska banka, Varaždin, 1983.
3. ..., Izvješće upravnog dobra i kr.župana županije varaždinske (IZV) za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca za godine 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909. i 1910.
4. **Karaman, I.:** *Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja u doba oblikovanja "građansko-kapitalističkog društva do prvog svjetskog rata*, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. st. Zagreb 1981.

u njegovoj dosadašnjoj nesavršenosti". Kautsky, K.: *Agrarno pitanje*, Kultura, Beograd 1955. str.285/6.

5. **Karaman, I.:** *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću* Školska knjiga, Zagreb 1972.
6. **Kautsky, K.:** *Agrarno pitanje* Kultura, Beograd 1955.
7. **Lunaček, V.:** *Ugarsko-hrvatska financijska nagodba* Obzor, Spomen knjiga 1860-1935. Zagreb 1936.
8. **Pavličević, D.:** *Kućne zadruge u Vojnoj krajini* Naše teme, 11, Zagreb 1982.
9. **Radenić A.:** *Položaj i borba seljaštva u Sremu od kraja XIX. veka do 1914.* SANU, Posebna izdanja CCCV, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 27, Beograd 1958.
10. **Ređep, M.:** *Razvoj kapitalizma u poljoprivredi Hrvatske i Slavonije do 1918. godine* Doktorska disertacija, Zagreb 1985.
11. **Signjar, R.:** *Statistički atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1875-1915.* Publikacije kr.statističkog ureda u Zagrebu, LXVII., Zagreb 1915.
12. **...,** Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I. 1905. Publikacije hrv. zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu LIX, Zagreb, 1913.
13. **...,** Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906- 1910. Publikacije hrv.statističkog ureda LXXII., Zagreb 1917.
14. **Timet, T.:** *Razvitak štedionice u jugoslavenskim zemljama bivše austrijske carevine, "Putevi revolucije" 1-2,* Zagreb, 1963.
15. **Timet, T.:** *Razvitak hipotekarnih i komunalnih zajmova klauzuliranih za izdane hipotekarne založnice i komunalne zadužnice kod novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji, Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske,* Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1967.